

УДК 330.33.012:336.77

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2018-6-27>**Койчева Д.С.**

студентка

Одеського національного економічного університету

Koicheva Diana

Odessa National Economic University

Кретов Д.Ю.

кандидат економічних наук,

викладач кафедри банківської справи

Одеського національного економічного університету

Kretov Dmytro

Odessa National Economic University

ОСОБЛИВОСТІ ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ РИНКУ БАНКІВСЬКОГО КОРПОРАТИВНОГО КРЕДИТУ В УКРАЇНІ НА РІЗНИХ ФАЗАХ КРЕДИТНОГО ЦИКЛУ

THE FEATURES OF FORECASTING THE DEVELOPMENT OF THE MARKET OF THE UKRAINIAN BANKING CORPORATE CREDIT ON DIFFERENT CREDIT CYCLE PHASES

У статті проведено аналіз вітчизняного кредитного ринку, проаналізовано розвиток ринку банківського корпоративного кредиту в Україні як головного сегменту кредитного ринку в умовах економічної та кредитної циклічності. Визначено головні внутрішні і зовнішні чинники, які впливають на розвиток основних показників вітчизняного ринку банківського корпоративного кредиту. Виділено основні фази економічного та кредитного циклів, проаналізовано динаміку розвитку ринку корпоративного кредиту відповідно до кожної з них. Обґрунтовано та доведено, що саме кредитний ризик та його накопичення є ключовим складником, у результаті зміни якого відбувається рух фінансово-кредитних ресурсів та прискорення або сповільнення переходу розвитку кредитного ринку від однієї фази кредитного циклу до іншої. Запропоновано методологію прогнозування ринку банківського корпоративного кредиту відповідно до фаз кредитного циклу.

Ключові слова: кредитний ринок, кредитний цикл, кредитний ризик, фаза кредитного циклу, економічний цикл, ринок банківського корпоративного кредиту, персистентність, прогнозування.

В статье проведен анализ отечественного кредитного рынка. Проанализировано развитие рынка банковского корпоративного кредита в Украине в качестве главного сегмента кредитного рынка в условиях экономической и кредитной цикличности. Определены основные внутренние и внешние факторы, которые влияют на развитие основных показателей отечественного рынка банковского корпоративного кредита. Выделены основные фазы экономического и кредитного циклов, проанализирована динамика развития рынка корпоративного кредита по каждой из них. Обосновано и доказано, что именно кредитный риск и его накопление является ключевой составляющей, в результате изменения которой происходит движение финансово-кредитных ресурсов и ускорение или замедление перехода развития кредитного рынка от одной фазы кредитного цикла к другой. Предложена методология прогнозирования рынка банковского корпоративного кредита в соответствии с фазами кредитного цикла.

Ключевые слова: кредитный рынок, кредитный цикл, кредитный риск, фаза кредитного цикла, экономический цикл, рынок банковского корпоративного кредита, персистентность, прогнозирование.

The article analyzes the development of the Ukrainian credit market. The predominant attention is paid to the market of Ukrainian corporate banking, namely the analysis of its functioning in terms of economic and credit cycles. For the Ukrainian corporate banking market, a significant level of persistence

is characteristic. This defines such a characteristic that there is a long-term memory in the dynamics of corporate credit development indicators. The study identified the main factors, namely internal and external, that influence the development of the main indicators of the domestic market of corporate credit. The author highlighted and substantiated the main phases of the credit cycle and analyzed the dynamics of the development of the credit market, and the market of bank corporate credit as its main segment on each of them. The research proposes theoretical and methodological aspects of forecasting the development of the market of bank corporate credit in accordance with the phases of credit and economic cycles. The author proposes a step-by-step forecast of the main characteristics of the market, such as the level of risk, interest rate and volumes of corporate lending loans depending on the phase of the credit cycle. At the first stage it is necessary to assess the existence of cyclicity in the corporate lending market, which involves determining the stationary nature of the dynamics of corporate loans and for forecasting the main parameters of the market of bank corporate lending in different phases of the credit cycle. In the last stage, using a set of correlation-regression models with variables that characterize demand, namely economic development and supply: the level of rates, monetary policy in the corporate lending market, is directly predicted by the main parameters characterizing this market: the level of risk, the interest rate and volumes of loans.

Keywords: credit market, credit cycle, credit risk, credit cycle phase, economic cycle, bank corporate loan market, persistence, forecasting.

Постановка проблеми. В умовах загальносвітових глобалізаційних процесів жодна з національних економік не може успішно розвиватися та функціонувати за відсутності потужного корпоративного сектору. Великі державні корпорації створюють і впроваджують інновації, які є необхідними для стабільного розвитку економіки та успішної протидії як внутрішнім, так і зовнішнім кризовим явищам. Необхідною умовою для цього є великі обсяги оборотного капіталу, які б забезпечували прибутковість, платоспроможність і фінансову стійкість. Зауважимо, що головним зовнішнім джерелом фінансових ресурсів при цьому виступає саме банківський кредит.

Ефективне та раціональне використання фінансово-кредитних ресурсів як джерела фінансування оборотного капіталу корпорацій значною мірою зумовлюється рівнем розвитку банківського сектору, його спроможністю надійно та ефективно виконувати свої функції.

Сучасне кредитування корпоративних клієнтів комерційними банками України відбувається, з одного боку, в умовах політичної та економічної нестабільності, зумовленої воєнними діями в країні, а з іншого – в умовах економічної циклічності, що спонукає коливання у розвитку ринку банківського корпоративного кредиту відповідно до фаз кредитного циклу.

При цьому присутні високі ризики та асиметрія інформації, котра характеризується недостатніми повнотою і достовірністю, необхідними для достовірної оцінки кредитоспроможності позичальників, інформації про чинники, що впливають на діяльність підприємств окремих галузей економіки, неефективністю та недосконалістю фінансово-кредитних інструментів.

Саме тому актуальним є розроблення теоретичних та практичних аспектів оцінки та

прогнозування розвитку ринку банківського корпоративного кредиту на різних фазах кредитного циклу, що дало б змогу ефективно та своєчасно реагувати на зміни у розвитку ринку банківського корпоративного кредиту на кожній окремій фазі кредитного циклу та завчасно протидіяти появі кризових явищ у банківському секторі країни та економіки у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню процесів кредитування корпоративних клієнтів та їх прогнозування на різних фазах кредитного циклу присвячено багато праць зарубіжних учених: Д. Буракова, Ч. Кіндлбергера, Р. Кірхнера, Х. Мінські, Д. Шарфштейна та вітчизняних науковців: Ю. Вергелюка, Н. Версаля, М. Кужелева, Л. Кузнецової, Л. Жердецької та ін.

Ч. Кіндлбергер у своїх наукових працях кредитні «бульбашки» визначає результатом обмеженої раціональності учасників економічних відносин [1, с. 54].

Х. Мінські теж визначає необхідність обмеження раціональності в умовах фінансової крихкості економіки [2, с. 36].

На думку Д. Буракова, сьогодні корпоративний кредит є більш спрямованим на задоволення інтересів банківських інститутів, аніж на стимулювання корпоративного бізнесу та збільшення добробуту суспільства.

При цьому він розглядає умови функціонування корпоративного кредитування в умовах інституційної пастки, яка породжує таку систему відносин і каналів взаємозв'язку, які відмінні від оптимальних, але вигідні в умовах значного відхилення функціонування системуютьворюючих інститутів від оптимального рівня [3, с. 85].

На думку М. Кужелева, банківські кредити для багатьох українських підприємств сьогодні

є недостатньо доступними, тому питання функціонування та вдосконалення вітчизняної системи кредитування корпоративних структур мають велике значення та вимагають постійного розвитку й удосконалення [4, с. 232].

Своєю чергою, Л. Жердецька вважає, що головним генератором у кредитному циклі є зміна рівня кредитного ризику, який впливає на результати фінансової діяльності банку, і залежно від обсягів утрат виділяють такі зони кредитного ризику: зона припустимого кредитного ризику, зона підвищеного кредитного ризику, зона критичного кредитного ризику та зона катастрофічного кредитного ризику [5, с. 979].

Ми згодні з думкою Л. Кузнецової, яка відзначає, що вирішення сучасних завдань зростання ролі кредитного ринку в українській економіці зумовлює необхідність формування оптимальної стратегії управління кредитними ризиками як важливого засобу впливу банків на реальний сектор [6, с. 142].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз розвитку ринку банківського корпоративного кредиту в Україні та розроблення моделі прогнозування тенденцій його розвитку на різних фазах кредитного циклу для можливості ефективної та своєчасної протидії циклічності та виникненню кризових явищ у банківському секторі та економіці країни у цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим елементом аналізу ринку банківського корпоративного кредиту в Україні є прогнозування його розвитку. Незважаючи на розвинений математичний інструментарій щодо прогнозування часових рядів, це питання в умовах наявності різних фаз кредитного циклу не є остаточно вирішеним для ринку банківського корпоративного кредитування у цілому та в Україні зокрема.

Для ринку банківського корпоративного кредиту України характерний значний рівень персистентності. Це визначає таку його характеристику, що в динаміці показників розвитку корпоративного кредиту присутня довгострокова пам'ять.

Своєю чергою, це обґрунтовує тезу про те, що для його аналізу та прогнозування, як зазначалося вище, доречним є використання авторегресійних моделей.

Водночас рівень персистентності ринку банківського корпоративного кредитування не є константою і змінюється залежно від стадій кредитного циклу.

Наприклад, під час кризових процесів у банківській системі України персистентність різко зростала. Це є свідченням того,

що спроба описати поведінку ринку банківського корпоративного кредитування за допомогою однієї, тим більше лінійної, моделі є недоцільним.

Для вирішення цього протиріччя пропонуємо поетапне прогнозування основних характеристик ринку (рівень ризику, процентна ставка та обсяги позичок) банківського корпоративного кредитування залежно від фази кредитного циклу:

– на першому етапі необхідно оцінити наявність циклічності на ринку корпоративного кредитування, що передбачає визначення стаціонарності динаміки корпоративних кредитів і для здійснення прогнозування основних параметрів ринку банківського корпоративного кредитування на різних фазах кредитного циклу;

– на другому етапі з використанням набору кореляційно-регресійних моделей зі змінними, які характеризують попит (розвиток економіки) та пропозицію (рівень ставок, монетарна політика) на ринку корпоративного кредитування, здійснюється безпосередньо прогнозування основних параметрів, що характеризують цей ринок (рівень ризику, процентна ставка та обсяги позичок).

Таким чином, перш ніж переходити до побудови моделі прогнозування поведінки ринку банківського корпоративного кредитування України, необхідно більш детально дослідити його на предмет циклічності та визначити особливості його динаміки в умовах тієї чи іншої фази кредитного циклу.

Першим етапом такої оцінки буде візуальний аналіз динаміки ринку банківського корпоративного кредитування України. Його результати наведено на рис. 1.

Дані рис. 1 свідчать, що за період 2003–2014 рр. спостерігалось зростання показника, а протягом 2015–2017 рр. його зростання зупинилося. Тобто візуальний аналіз динаміки обсягів банківського корпоративного кредитування в Україні за період 2003 – першої половини 2017 р. дає змогу визначити дві фази кредитного циклу на ньому.

Водночас варто відзначити, що фаза зростання 2003–2014 рр. не є гомогенною, оскільки розвиток ринку на самому його початку і в зрілий період – це абсолютно різні процеси з позиції їх кількісної оцінки.

Тобто аналіз лише абсолютних величин не дає змоги визначити якісні різниці в процесах, що відбувалися на ринку банківського корпоративного кредитування України.

Тому нами було знайдений диференціал першого рівня цього ряду даних із метою отримання більш детальних його характеристик.

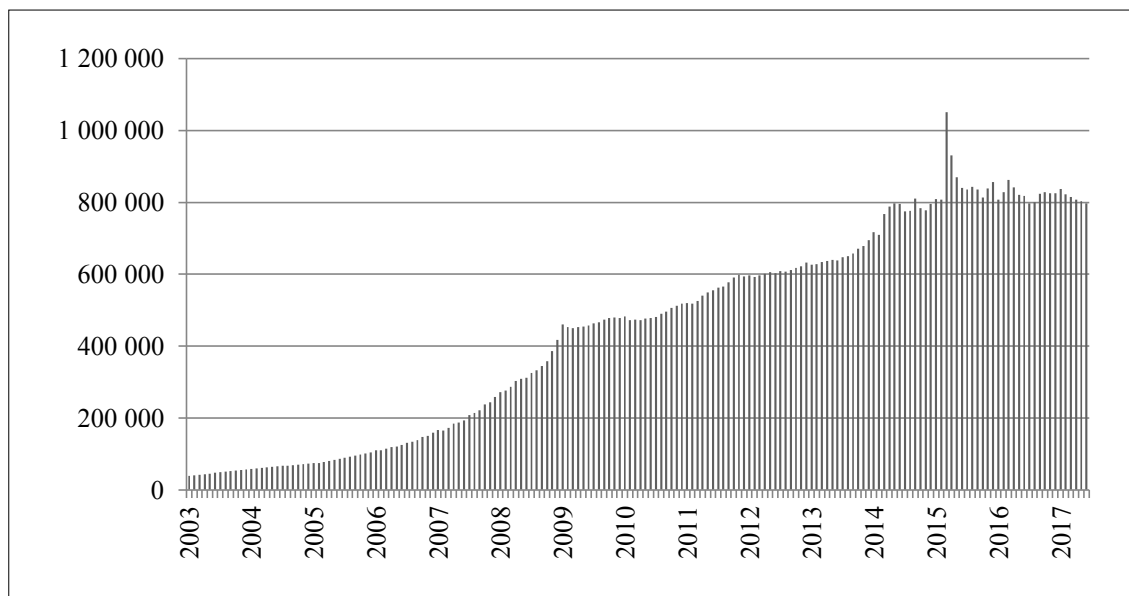

Рис. 1. Динаміка обсягів банківського корпоративного кредитування в Україні за 2003–2017 рр., млн. грн.

Джерело: побудовано авторами за даними [7]

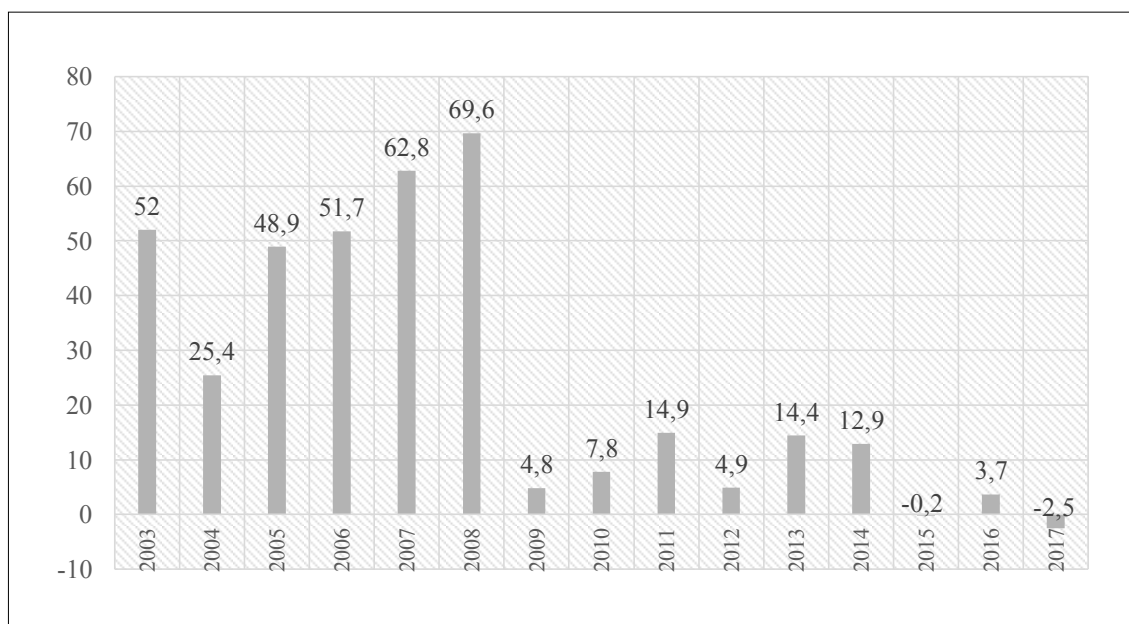

Рис. 2. Річні темпи приросту обсягів банківського корпоративного кредитування в Україні за 2003–2017 рр., %

Джерело: побудовано авторами за даними [7]

Результати представлено на рис. 2 (аналіз проведено у річному розрізі).

На рис. 2, що характеризує річні темпи приросту обсягів банківського корпоративного кредитування в Україні за період 2003–2017 рр., чітко видно як мінімум три якісно різні стадії його розвитку.

Оцінити регіональну однорідність та доповнити попередній емпіричний аналіз динаміки обсягів корпоративних кредитів дають змогу дані рис. 3.

Візуальний аналіз рис. 3 (якщо абстрагуватися від аномальних викидів даних (різкі зміни), що спостерігалися протягом лютого-березня 2015 р.) підтверджує ці висновки.

Проведений візуальний аналіз дав змогу виділити три принципово різні фази розвитку ринку банківського корпоративного кредитування України:

I період: період 2003–2008 рр., що можна умовно назвати фазою екстенсивного розви-

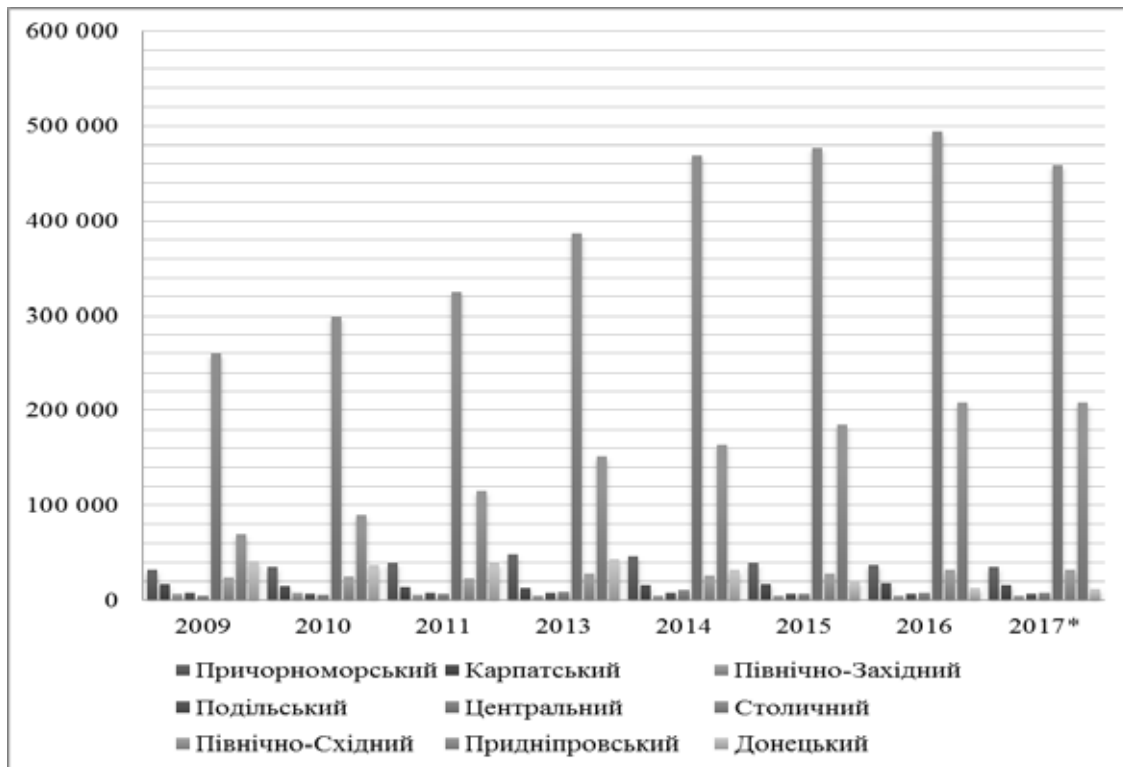

Рис. 3. Динаміка зміни обсягів банківського корпоративного кредитування за економічними районами України за 2003–2017 рр., млн. грн.

Джерело: побудовано авторами за даними [7]

тку. Для цього періоду характерні значні темпи приросту обсягів банківського корпоративного кредитування в Україні.

II період: період 2009–2014 рр., що можна умовно назвати фазою зрілості ринку. Для цього періоду характерними є мінімальні темпи зростання, значно нижчі за ті, що спостерігалися протягом фази екстенсивного розвитку.

III період: період із 2015 р. дотепер, що можна назвати періодом застою. Для цього періоду характерні нульові в середньому темпи приросту.

Очевидно, що така поведінка пов'язана з певною циклічністю в розвитку кредитного ринку України. Щоб упевнитися в наявності кредитного циклу, нами було досліджено поведінку низки ключових параметрів кредитного ринку України.

Насамперед необхідно розглянути базовий інструмент монетарної політики, що використовується для регулювання кредитного ринку з боку центрального банку будь-якої країни, – облікову ставку. Динаміку облікової ставки НБУ представлено на рис. 4.

Зважаючи на те, що ефект зміни облікової ставки інкорпорується на кредитному ринку не миттєво, результати аналізу динаміки ставки НБУ в цілому підтверджують отримані нами попередньо висновки. Для періоду

2003–2008 рр. характерне пом'якшення монетарної політики з виходом на оптимальні для існуючого на той момент стану економіки та значення облікової ставки.

Світова економічна криза призвела до необхідності підвищення облікової ставки з боку НБУ. При цьому зростання мало відносно помірний характер, у наступних періодах відбулося повернення значення облікової ставки до рівноважного значення. Ці події відповідають виділеній нами попередньо фазі кредитного циклу 2009–2014 рр., яку умовно визначено фазою зрілості.

Для періоду 2015–2017 рр. характерні значні зміни облікової ставки НБУ спочатку в бік її зростання (більше ніж у два рази) з подальшим поступовим зниженням.

Отже, антикризова монетарна політика, що радикально відрізняється від дій центрального банку в нормальних умовах функціонування економіки, характеризувала фазу розвитку ринку корпоративного кредитування, яку ми умовно назвали застійною, що покриває період 2015–2017 рр.

Для того щоб упевнитися, що тригерні точки були вибрані вірно, у дослідженні проведено аналіз динаміки середньої річної ставки за кредитами в національній валюті за період 2006–2017 рр. (рис. 5).

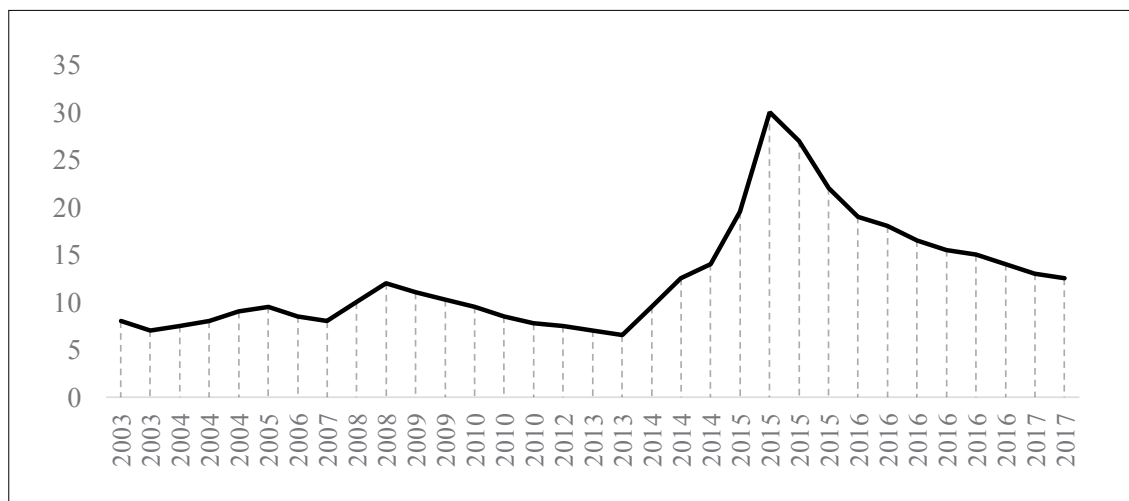

Рис. 4. Динаміка облікової ставки НБУ за період 2003–2017 рр., %

Джерело: побудовано авторами за даними [7]

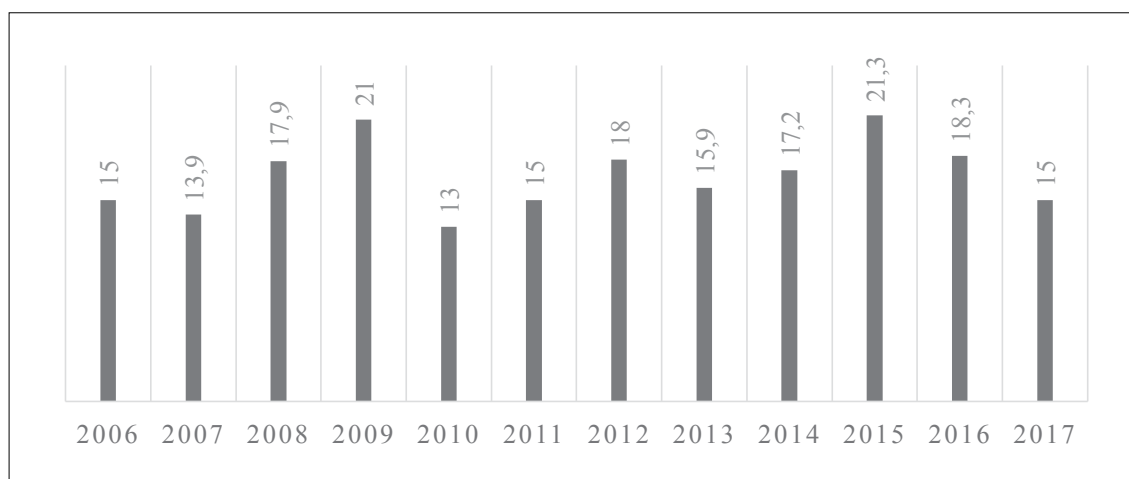

Рис. 5. Значення середньої річної ставки за кредитами в національній валюті за період 2006–2017 рр., %

Джерело: побудовано авторами за даними [7]

Річна ставка за кредитами є важливим якісним показником розвитку кредитного ринку та дає змогу відносно чітко визначити моменти, коли ринок змінює свій якісний стан.

Як видно з графіку, у динаміці значень середньої річної ставки за кредитами в національній валюті протягом 2006–2007 рр. спостерігалися два чітко виражені цикли з піковими значеннями в 2009 та 2015 рр. Це повністю відповідає нашим попереднім висновкам і є пороговими значеннями розмежування фаз кредитного циклу.

Таким чином, проведений аналіз дав змогу дійти висновку, підтвердженого результатами додаткових досліджень, про наявність трьох фаз циклу в розвитку ринку банківського корпоративного кредитування в Україні: 2003–2008 рр., 2009–2014 рр., 2015–2017 рр. Відповідно, під час побудови моделей його аналізу обов'язково

необхідно враховувати цей факт, оскільки саме їх наявністю й можна пояснити якісну різницю в поведінці часового ряду, що характеризує динаміку банківського корпоративного кредитування в Україні.

Зазначене дає змогу зробити висновок, що прогнозування основних параметрів розвитку ринку корпоративного кредиту в Україні варто здійснювати за даними 2015–2017 рр.

Іншими словами, у дослідженні визначено стаціонарність часового ряду обсягів корпоративного кредитування за період 2015–2017 рр., тому під час проведення другого з визначених етапів прогнозування основних параметрів ринку корпоративного кредитування моделювання проводитиметься саме за цей період.

Для досягнення цього завдання у дослідженні використано інструментарій, що базу-

ється на оцінці впливу чинників сукупних пропозиції та попиту на ринку корпоративних кредитів. Базуючись на результатах емпіричних досліджень, визначено такі рівняння взаємозв'язків між чинниками попиту та пропозиції на корпоративні позички:

$$L_t = C1 + a_0 L_{t-1} + a_1 G_{t-1} + a_2 r_t + a_3 R_t + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$r_t = C2 + b_1 i_t + b_2 P_t + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

$$P_t = C3 + c_0 P_{t-1} + c_1 \left(\frac{L}{G} \right)_{t-1} + c_2 R_{t-1} + \varepsilon_{3t} \quad (3)$$

де C1, C2, C3 – постійні члени рівняння;

L_t – динаміка позичок, що надані нефінансовим корпораціям, у % до попереднього місяця; G_t – індекс промислового виробництва, у % до попереднього місяця (як чинник попиту на кредити); r_t – процентна ставка за новими позичками (чинник пропозиції); R_t – рентабельність операційної діяльності підприємств, у % за період (чинник пропозиції та фінансового стану позичальників);

i_t – середньозважена за відповідний період (щомісячні дані) ставка за всіма інструментами рефінансування; P_t – співвідношення резервів за кредитами до їхньої суми, у %; $\left(\frac{L}{G} \right)_t$ – співвідношення динаміки кредитів та промислового виробництва, відображає циклічність розвитку кредитної діяльності банків;

$\varepsilon_{1t}, \varepsilon_{2t}, \varepsilon_{3t}$ – стандартні помилки.

Примітка: чинники обґрунтовано автором залежно від наявної інформаційної бази та статистичних параметрів моделей.

Результати розрахунку відображено в табл. 1.

Рівняння 1 відображає попит на кредитні ресурси: динаміка кредитів залежить від зростання промисловості, процентної ставки та фінансового стану позичальників. У цьому разі найбільший вплив має трендовий складник, зростання ставки має негативний вплив на приріст позичок, а підвищення прибутковості та зростання обсягів промисловості сприятиме поживленню корпоративного кредитування.

Рівняння 2 пояснює формування витрат корпоративного кредитування та процеси формування пропозиції на кредитні ресурси. Витрати визначаються монетарною політикою, а ризикованість чинить негативний вплив на розмір процентної ставки. Вплив останнього чинника пояснюється таким: теоретично зі зростанням ризику зростатиме й процентна ставка, проте за перетину рівня ризику певної межі його подальше зростання спричинятиме недоотримання доходів та зменшення ставки. Іншими словами, негативний вплив чинника пояснюється тим, що рівень резервів протягом 2015–2017 рр. перевищував 20%, а іноді сягав і 40%.

Третє рівняння ілюструє взаємозв'язок між чинниками ризикованості банківських кредитів – як фінансовий стан позичальників та циклічний складник впливають на рівень ризикованості корпоративних позичок банків.

Прогнози досліджуваних змінних представлені на рис. 6.

Прогнозний період на рис. 6 виділено сірим кольором – прогноз здійснюється на перше та друге півріччя 2018 р. Чорна пунктирна лінія – це прогноз, побудований з урахуванням довірчого інтервалу коефіцієнтів за змінних (95%) та точкових даних щодо прогнозу чинників попиту та пропозиції. Лінії сірого кольору – це оптимістичні та песимістичні прогнози у разі відхилення прогнозованих значень чинників розвитку ринку у кращий та гірший боки відповідно (мається на увазі відхилення від даних офіційного прогнозу).

Відповідно до даних прогнозу, ставка резервування незначно скорочуватиметься протягом 2018 р. та початку 2019 р., що є позитивним чинником для розвитку ринку корпоративного кредитування. Процентна ставка, ймовірно, залишиться без суттєвих змін. Хоча за умови виникнення несприятливих сценаріїв якість позичок може суттєво погіршитися, що на тлі уповільнення промислового зростання на рівні 5% щомісячно може призвести до скорочення обсягів кредитування. Водночас, ураховуючи

Таблиця 1

Параметри та характеристики рівнянь взаємозв'язків між чинниками попиту та пропозиції на корпоративні позички (2015–2017 рр.)

№	Рівняння та коефіцієнти	Статистичні параметри
1	$L_t = 1,26 - 0,11L_{t-1} + 0,003G_{t-1} - 0,0075r_t + 0,006R_t + \varepsilon_{1t}$	$R^2=0,78$. Значущість F-критерію = 0,003. P-значення в усіх випадках менше 0,05.
2	$r_t = 11,04 + 0,25i_t - 0,03P_t + \varepsilon_{2t}$	$R^2=0,76$. Значущість F-критерію = 6,83E-11. P-значення в усіх випадках менше 0,05.
3	$P_t = 9,73 + 0,75P_{t-1} - 0,22R_{t-1} + \varepsilon_{3t}$	$R^2=0,72$. Значущість F-критерію = 5,93837E-09. P-значення в усіх випадках менше 0,05, окрім $c_1=0$.

Джерело: авторська розробка

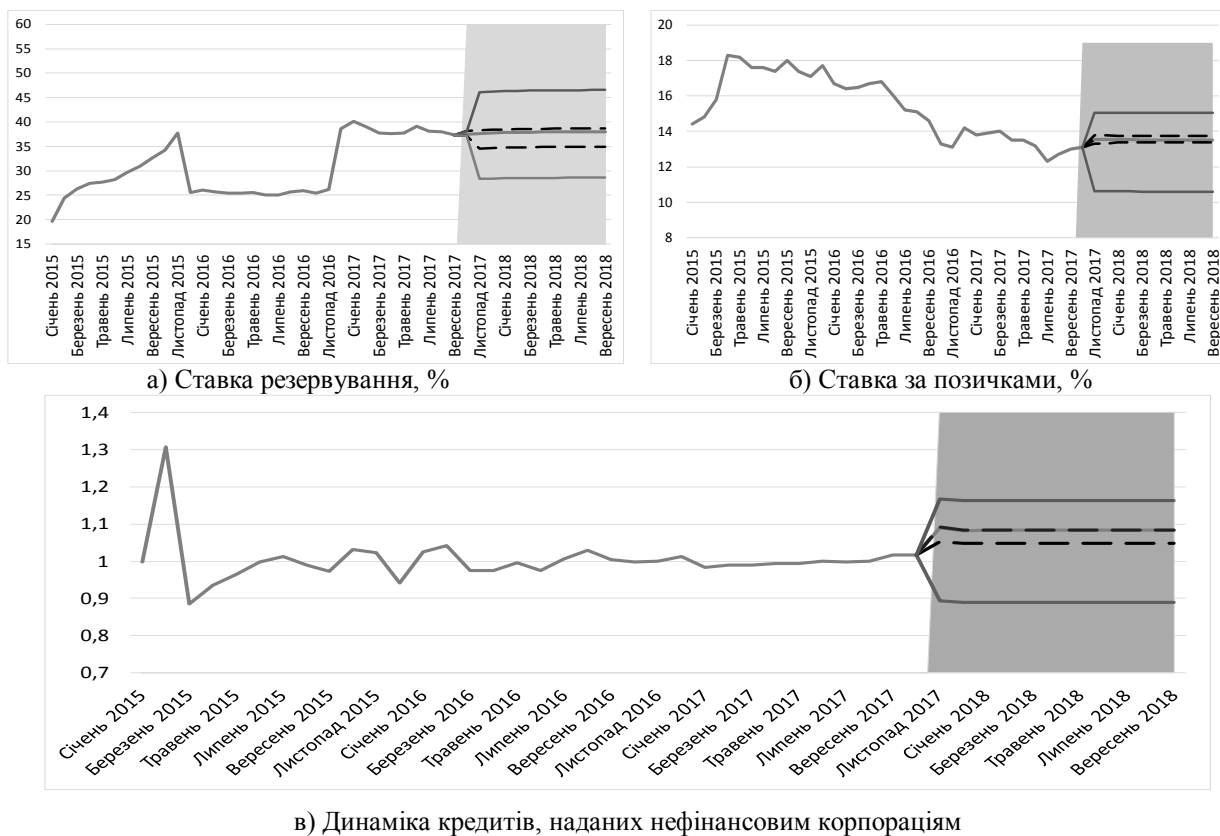

Рис. 6. Прогнозні значення основних параметрів ринку банківського корпоративного кредиту на період листопада 2017 р. – вересня 2018 р.

Джерело: авторська розробка

дані Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2018–2020 рр. [8], такі сценарії є малоімовірними. Тому можна прогнозувати зростання корпоративного кредитування протягом листопада 2017 р. – другого півріччя р. приблизно на рівні 8%. Водночас існує загроза негативної динаміки чинників сукупного попиту та пропозиції.

Висновки з даного дослідження. Отже, запропонована в дослідженні модель дає змогу прогнозувати розвиток ринку корпоративного кредитування в Україні. Отримані результати дають змогу припустити, що в сучасних умовах попит та пропозиція на корпоративному кредитному ринку характеризуються високим ступенем взаємодії та співвідношення. Урахо-

вуючи, що зростання кредитування переважно зумовлюється попитом, можна дійти висновку, що кредитна пропозиція узгоджується з тиском вимог.

Рестрикційна антикризова політика держави мала короткостроковий вплив на пропозицію кредитних ресурсів, однак і нині подальше зростання облікової ставки чинитиме певний негативний вплив на сукупну пропозицію, а низькі очікування промислових підприємств щодо перспектив розвитку їхньої ділової активності не сприятимуть поживленню попиту. Тому забезпечення позитивної динаміки корпоративних кредитів залежить від ефективності державної фіскальної та монетарної політики.

Список використаних джерел:

1. Kindleberger Ch. Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises. Palgrave Macmillan, 1978.
2. Minsky H.P The Financial Instability Hypothesis. The Levy Economics Institute. Working Paper. 1975. № 74. URL: <http://www.levyinstitute.org/pubs/wp74.pdf>.
3. Бураков Д.В. Законы кредита и цикличность его движения. Сибирская финансовая школа. 2015. № 2. С. 22–29.
4. Кужелев М.О. Інноваційні методи кредитування корпоративного сектору економіки в умовах динамічного зовнішнього середовища. Проблеми и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества. 2012. № 8. С. 231–235.

5. Жердецька Л.В. Обґрунтування показників для оцінки зон кредитного ризику банків України. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 8. С. 979–982.
6. Діяльність банків на кредитному ринку в умовах асиметрії інформації: монографія / Л.В. Кузнецова, Я.С. Андреева, Л.В. Жердецька та ін.; за ред. д-ра економ. наук, проф. Л.В. Кузнецової. Одеса: ОНЕУ, 2015. 289 с.
7. Основні показники діяльності банків України. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807.
8. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2018-2020 роки. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=babcc926-f791-4ab6932c=PrognozEkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkrainiNa2018-2020-Roki>.